

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişmekte olan ülkelerin sınırlı sayıdaki kentsel yerleşim alanlarının başta kırsal kesim olmak üzere diğer az gelişmiş bölgelerinden yoğun nüfus kazanması, kentleşme konusunu güncelleştirmiştir. 1960'lı yıllara kadar kente yönelik göç politikası konusunda iyimser olan ülke yöneticileri ve konu ile ilgili uzmanlar, kentlerin göç yoluyla gelir nüfusu kabulünde zorluklarla karşılaşılması nedeniyle farklı yaklaşımlara yönelmişlerdir. Hızlı kentleşme endüstriyel gelişmenin ve kalkınmanın ikinci bir gücü olarak düşünülürken, göç ile iş talep eğrisindeki hızlı artışın yaratılan iş arzı eğrisinin altında kalması, kentlerde istihdam sorununu yaratmıştır. Özellikle kırsal kesimden gelen, endüstriyel çalışma disiplini ve deneyimi olmayan, eğitim düzeyi düşük işgücünün, tarım dışı üretim ve hizmet faaliyetlerinin yoğunlaştığı kentlerde ihtiyaç duyulan nitelikli işgücü arasında yer almasında önemli sorunlar ortaya çıkmıştır.

Ekonomik kaynaklara kendi doğal nüfus artışının isteklerine cevap vermede zorluk çeken gelişmekte olan ülkelerin kentleri, hızlı nüfus akımı ile de daha fazla nüfusun ihtiyacını karşılamak zorunda kalmaktadır. Bunların en önemlilerinden birisi olan konut yaratımı ile elektrik, su, kanalizasyon, ulaşım gibi altyapı hizmetleri aksamaktadır. Kente göç yoluyla katılan nüfusun, özellikle düşük gelir grubu içinde yer alan kırsal kökenli göçmenlerin kentte barınma sorunlarını kentlerin çevresini bir kuşak gibi saran yerleşime açılmamış alanlarda gecekondulaşma ile sağladıkları görülmektedir. Çoğu kez bir başkasının arazisinde izinsiz ve plansız olarak yapılan bu konutlar, kentin temel hizmetleri arasında yer alan altyapıdan yoksundur. Kent merkezlerine bir ekleme görüntüsünde olan gecekonduların barındırdığı nüfus da, kentin yerli nüfusunun kentsel yaşam

---

(X) Doç.Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Öğretim Üyesi.

biçiminden farklılık göstermektedir. Bu özellikler bazı toplumbilimciler tarafından endüstri toplumlarının metropol alanlarında görülen "getto"lar veya "sefalet mahalleleri" ile özdeşleştirilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin kentlerinde görülen gecekondu, özellikleri nedeniyle "getto"laşma eğiliminde değildir. Gecekondu nüfusun kentsel yaşamla bütünleşme, kentlileşme ve sosyal-meslike hareketlilik eğiliminde olmaları "getto"laşma eğiliminden çok, "koloni"leşme özelliğini göstermektedir.

Gelişmiş endüstri toplumlarında kır ile kent arasında önemli bir yaşam farklılığı yok iken, gelişmekte olan ve endüstriyel gelişimini tamamlamamış toplumlarda kır ile kent arasında önemli bir yaşam farklılığı görülmektedir. Nüfusunun büyük bir kısmı kırsal kesimde, küçük yerleşim birimlerinde yaşayan toplumlarda, gerek ekonomik yaşamdaki dağılımları gerekse bireyler ve sosyal kurumlar arası ilişkiler açısından kır ile kent arasında önemli farklılıklar görülmektedir. Ekonominin büyük ölçüde küçük aile işletmeleri bazında tarımda yoğunlaşması, tarımsal üretimin pazara yönelik olarak uzmanlaşmaması önemli bir özelliktir. Toplumsal ilişkilerin düzenlenmesinde de aile kurumunun merkez olması, kırsal topluluğu kentsel toplumdaki ayıran diğer önemli bir özelliktir. Kırsal toplulukta kan bağına dayalı yüzyüze ilişkiler, informal haberleşme ve geleneksel değerlerin tutum ve davranışları belirlemesindeki etkinlik, kentsel toplumda görülmektedir. Kırsal kesimden kente gelen gecekondu nüfusu oluşturanların kentsel yaşamla bütünleşebilmelerinde, kentin ekonomik ve toplumsal yaşamında yer alan yeni değer ve normları özümsemeleri, kentsel kurumlar ile ilişkilerini düzenleyecek deneyimleri kazanmaları gerekmektedir. Kente gelenlerin kentle bütünleşmelerinde göç öncesinde kentte kullanabilecekleri bilgi ve beceriye sahip olabilmeleri, örgün öğrenim kurumlarından yararlanmaları, kentsel mekanda kurdukları yeni ilişkiler etkin rol oynamaktadır. Ayrıca göç öncesi çeşitli nedenlerle kentsel yaşam deneyimine sahip olmak kentsel yaşamla bütünleşmede, kentte kalış süresi kadar belirleyici olmaktadır.

Bu çalışmada gecekondu nüfusun ekonomik yaşamdaki hareketliliği kentlileşme süreci içinde incelenecektir. Özellikle göçmen kabul eden kentlerden biri olan Kayseri'de iş yaratma kapasitesi içinde, gecekondu mekanda yoğunlaşan nüfusun çalışma yaşamı ele alınacaktır. Bu çerçevede gecekonduya yaşayan nüfusun geliş yerleri, eğitim özellikleri ve kentte

kalış sürelerinin kentsel çalışma yaşamı üzerindeki etkileri ile geliştirilen yeni sosyal ilişkiler karşılaştırmalı olarak işlenecektir.

#### KENTLEŞME VE KENTLİLEŞME

Kentleşme belki en dar anlamda kent sayısının ve kentlerde yaşayan nüfus oranının kırsal alanlarda yaşayanlara göre artmasıdır. Kentleşmenin en önemli dikkat çekici özelliklerinden birisi, gelişme sürecinde bulunan ülkelerde hızlı bir şekilde yaşanmasıdır. İkinci Dünya savaşı sonrası hemen bütün Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın gelişmekte olan ülkelerinde, tarihlerinde daha önce rastlanılmamış yoğun insan topluluklarının kırsal alanlardan büyüyen kentlerine göçtüğü gözlenmektedir. Göçlerin yalnız kırsal kesimden değil fakat aynı zamanda farklı bölgelerden kaynaklanarak belirli bölgeler içindeki belirli kent merkezlerine de yöneldiği görülmektedir. Bu nedenle kentleşmeyi yalnız nüfus hareketi olarak ele almak mümkün değildir. Kentleşme bir toplumun, ekonomik ve toplumsal yapısındaki değişmelerin ürünüdür. Hızlı kentleşme aynı zamanda kentlerin toplumsal, ekonomik yapıları başta olmak üzere tüm toplum üzerinde de kaçınılmaz etkiler yaratmaktadır.

Kentleşme olayına demografik açıdan bakıldığında kırsal nüfusa göre kent kabul edilen yerleşim yerlerinde yaşayan nüfus oranının artışı ve/veya kent olarak kabul edilen yerleşim yerlerinin sayısal olarak artışı ele alınmaktadır. Günümüzde kentlerin tanımlanmasında farklı ölçütler kullanılmaktadır. İlk gerçek kentlerin M.Ö. 3000-5000 yılları arasında ortaya çıktığı konusunda görüş birliği vardır. Bugün bile Afrika, Asya ve Birleşik Amerika kızilderilileri arasında çok geniş gruplaşmalar mevcuttur. Bunların çok azı gerçek kent gruplaşmaları olarak kabul edilebilir(1). Yerleşim birimlerinin sayısı ve nüfus yoğunluğu çoğu kez yerleşim birimlerinin özelliklerinin tanımlanmasında yeterli olamamaktadır. Nitekim G.Sjoberg'e (2) göre bu büyük köyler kentsel nüfuslar olarak sınıflandırlamaz. Buna neden olarak bu yerleşim yerlerinde yaşayanların tarım dışı etkinliklerde bulunan kesiminde yeterli, tam gün çalışan uzmanların yer alması ve buna ilaveten eğitim olanaklarından yararlanmış kesimin sınırlı olması gösterilir. G.V.Childe kentleri uygarlığın çekirdeği olarak düşünmektedir. Ona göre uygarlığın tanımı ise kentlerde geniş nüfusların toplanmasıdır. Birincil ürünlerde farklılaşmanın olması, çalışanların

zamanını tamamen uzmanlaştığı zanaata, ticarete, bürokrasiye verenlerin bulunması gereklidir. Bilgilerin kaydedilmesi ve aktarılması için de belirli sembollerin benimsenmesi ve herkes tarafından anlaşılabilir standart ağırlıkların, yer ve zaman ölçülerinin kullanılması gereklidir(3). Buradan anlaşıldığı üzere G.V.Childe ilk kentleri basit, geniş köyler olarak değil, fakat yeni bir sosyal organizasyon türü olarak ele almaktadır. L.Wirth, N.Anderson, W.S.Thompson, F.Cottrell gibi yazarlar kentleşmeyi tarımla uğraşan nüfus topluluklarından daha geniş, kompleks; yönetim, ticaret ve imalatta yoğunlaşmış etkinliklere yönelik bir değişim olarak irdelenmişlerdir. Bu yaklaşım modeli içinde L.Wirth kentleşme kavramını karakteristik olarak kentsel koşullar altında gelişen yaşam biçimi olarak ifade etmiştir(4). T.R.Malthus'un "An Essay on Population", G.V.Childe'in "What Happened in History" adlı çalışmalarında kentleşmeyi, tarım dışı uğraş alanlarında çalışacak nüfusun bir kesimini besleyecek tarımsal üretimin yapılması ve bu artı ürünün korunmasının bir kültürel değişim ile mümkün olduğu görüşü doğrultusunda ortaya koymuşlardır. W.F.Cottrell ve R.Park ise büyük kentlerin özelliği olan sanayi ve ticaretin kişisel ve toplumsal ilişkilerinin yayılma alanının genişlemesi olarak ele almışlardır. Kentlerin farklı sosyal ve ekonomik örgütlenme özelliklerine ağırlık vermişlerdir.

Türkiye'deki toplumbilimciler kentleşme olayını toplumsal değişim ile olan ilişkiler yönünden ve kentleşme sonucunda ortaya çıkan sonuçlar açısından ele alarak, kentleşmenin demografik olduğu kadar sosyal, ekonomik, kültürel ve politik bir fenomen olduğunu gösteren araştırmalar yapmışlardır.

M.B. Kıray geliştirmekte olan ülkelerdeki kentleşme olayının gelişmiş ülkelerden farklılığına dikkati çekmiştir. Sanayileşme ve örgütlenmesini tam anlamıyla gerçekleştirememiş kentsel ortama göç eden köylü gruplarının kırdan getirdikleri, tarım toplumlarına özgü kurallarla, kentsel alanların bu gruplara sunabildikleri olanaklara bağlı olarak değişimi ele almaktadır(5). Bu anlamda uyumu gerçekleştirecek tampon mekanizmaların bu karşılıklı etkileşimle ortaya çıktığını ifade etmektedir(6).

Yukarıdaki yaklaşım çerçevesinde kentleşme olayı, belirli bir zaman ve ülkeye göre kent olarak kabul edilen yerleşme birimlerinde nüfusun yoğunlaşma hızı veya oranını vermektedir. Bu nüfus değişimi ile birlikte görülen ekonomik ve toplumsal değişimi de belirleyen bir süreçtir. Bir

ülkenin kentlerinde yaşamaya gelenlerin oranının artması, o çevre içinde yaşayan bireyler arası ilişkilerin farklılaştırıcı özellikler olan toplumsal değişimle de bütünleşmelerini gerekli kılmaktadır. Bu yaklaşım kır ile kent arasında sosyal, ekonomik, kültürel bir farklılığı ve bu farklılığın sonucu olarak bireyler arası ilişki ve etkileşimi de ortaya koymaktadır.

Kırsal nüfusun kentsel yerleşim alanlarına göçü, göçmenlerin kent ile olan ilişkileri konusunda iki farklı görüşü ortaya çıkarmıştır. bu görüşlerden birisi belirli bir dönem içinde kırsal nüfusun sahip olduğu değerlerin (komşuluk, akrabalık bağları, aile içi güçlü ilişkiler, geleneksel tutkunluk ve dayanışma) zayıflama ya da ortadan kalkma eğiliminde olacaktır. Bu görüşde geleneksel kültürün yerine, kentsel yaşamın gerekli kıldığı kentsel değerlerin ve alışkanlıkların alması beklenmektedir. Çünkü kentsel değerlerin kırsal değerlerden çok farklı olması, kırsal yaşamla ilişkisini tamamen kesmeyen köylülerin kente uyumunu mümkün kılamamaktadır. Bunun karşıtı olan görüşde ise özellikle gelişmekte olan ülkelerin kentleri, kırsal kesimden kısa dönemde yoğun göç almaktadır. Bu nedenlerle kentleşme olayı bazı yazarlarca, yoğun kırsal göçlerle köyleşme ya da köylüleşme olarak nitelendirilmektedir. başka bir deyimle bu görüşde gecekonduların yerleşim alanlarının kırsal kesimin bir uzantısı olarak kentsel alan içinde yer alması ya da kentsel teknoloji içinde doğal çevrenin devam etmesi, köy kültürünün ve kırsal yaşam modelinin göçmenlerce yeniden üretilmesi ya da korunmasını sağlamaktadır(7).

L.Wirth(8), kentsel çevre içinde bireyler arası ilişkileri farklılaştıran özellikler olarak anonimlik, yüzeysellik ve geçiciliği kabul etmiştir. L.Wirth geniş, yoğun ve heterojen nüfus içinde yaşamının bu ilişkileri doğurduğunu ve bu ilişkilerden kaçınılamayacağını ifade etmiştir. Aynı zamanda kent yaşamının bireylerde belli düşünme ve davranış biçimlerini oluşturduğunu da ileri sürmüştür. Köy ve kent toplulukları arasındaki yaşam farkının varlığını Sorokin ve Zimmerman da kent ve köy toplulukları arasındaki farklılıkların sekiz karakteristik içinde toplanmasının mümkün olduğunu belirtmişlerdir. Bu iki yerleşim yerinde yaşayan toplulukların ayırımında kullanılan ölçütler toplulukta yer alan meslekler, topluluk büyüklüğü, nüfus yoğunluğu, nüfusun heterojenliği ve homojenliği, sosyal farklılaşma ve tabakalaşma, hareketlilik ve etkileşim sistemidir(9). Nitekim C.P.Loomis için köy, Sorokin'den aldığı ailevi kavramıyla yaptığı

bir tanımlamayla, "familistic gemeinschaft" özelliği gösteren ailelerden kurulmuş bir topluluktur. Kent ise mukavele veya akit esasına dayanan "contractual gesellschaft" tır(10).

Toplumbilim tarihinde kır ve kent ayırımının ikili sınıflama içinde tanımlanmasında şüphesiz Ferdinand Tönnies'in insan topluluklarını "cemaat" ve "cemiyet" olmak üzere iki büyük kategoride toplaması önemli ölçüde etkili olmuştur(11). Tönnies'in etkisinde kalan Durkheim küçük, başka sosyal gruplardan ayrılmış kendi kendine yeten cemiyetlerin mekanik dayanışma üzerine kurulduğunu, bu cemiyetlerde bireyler arası işbölümünün ve işlevsel uzmanlaşmanın yok denecek kadar az olduğunu ifade eder. Bunları basit cemiyetler durumunda görerek sosyal gelişmenin ilk basamağı olduğunu ileri sürer. Organik dayanışma üzerine kurulmuş karmaşık cemiyet olarak adlandırdığı insan topluluklarını ise insanlığın gelişiminin daha ileri bir aşamasını oluşturduğunu belirtir. Bu cemiyetlerin nüfus ve nüfus yoğunluğunun artmasıyla oluşan karmaşıklaşma ile büyük ölçüde iş bölümüne ve işlevsel uzmanlaşmaya yol açtığını söyler(12). Tönnies ve Durkheim'daki birincil gruplama içinde yer alan topluluk tipleşmesi köy iken ikincisi kent olmuştur. Yine kentleşme yazınları üzerinde önemli etkinliği olan Franklin Giddings de Tönnies ve H.Spencer'dan etkilenecek kan bağına dayalı akrabalığa "etnik cemiyet", çıkar ve işbirliği üzerine kurulmuş insan topluluklarına "demotik cemiyet" derken; ikili sınıflamalarda H.Becker da "kutsal" ve "laik" topluluk ayırımına gitmiştir(13). Robert Redfield'in(14) folk cemiyeti ve şehir cemiyeti ayırımında ise "folk" cemiyeti küçük, kendi kendine yeterli ve diğer gruplardan soyutlanmıştır. Irk ve adetler bakımından homojendir. İlişkiler yüzyüze ve çoğu kez akrabalık temeline dayanmaktadır. Basit bir teknolojiye ve bölünmemiş, farklılaşmamış bir ekonomik yapıya sahiptir. Dinsel yaşam güçlüdür. Şehir cemiyeti ise, başka gruplar ile ilişkiler ve adetler bakımından heterojendir. Akrabalık bağlarının yerine anonim ilişkiler almıştır. Dinsel yaşam önemini kaybetmeye başlamıştır. Karmaşık bir teknolojisi ve geniş ölçüde işbölümüne dayanan ekonomik yapısı vardır. Değişmeye açıktır.

Kentleşme ve kentlileşme kavramının irdelenmesinde ikili yapı sınıflamasına dayanma yerine, toplumsal değişme süreci içinde, gelişmekte ve değişmekte olan toplumların özelliklerine ağırlık vermenin yerinde olacağı görüşü bu makalede temel eğilimi oluşturacaktır. Endüstriyel gelişimini tamamlamamış toplumların demografik, sosyal ve ekonomik özelliklerinin,

hızlı toplumsal hareketliliği ortaya çıkarması, toplumsal değişimde oluşan yeni boyutları da ortaya koymaktadır. Bu nedenle de bu konu üzerine eğilen pek çok yazarın çalışmalarında değişen toplum yapısı içinde, cemaat ve cemiyet, mekanik ve organik dayanışma özelliklerinin ve hem kutsal hem de laik toplum ya da hem folk hem de kent toplumu özelliklerinin bir arada bulunabileceği gözönüne alınmaktadır. Gecekondu bölgelerinde yapılan çalışmalar, çalışma yapılan ülkelerin toplum yapısı içindeki değişime ağırlık verirken, kentsel yerleşim alanlarını çevreleyen bu mekanlarda yaşayan topluluğun da kent yaşamındaki yeri ve önemi irdelenmektedir.

#### KENTLEŞME EĞİLİMLERİ VE ÖZELLİKLERİ

1979 World Development Report'a göre 1975'de 650 milyon olan gelişmekte olan ülkelerdeki kentsel yerleşim alanları nüfusunun yaklaşık 1 milyar artarak 2000 yılında 1 milyar 600 bine çıkacağı tahmin edilmektedir. Yapılan çalışmaların büyük bir kısmı İkinci Dünya Savaşı sonrası, gelişmekte olan ülkelerin kentsel yerleşim alanlarının kırsal kesinden yoğun bir göç akımına uğradığını göstermektedir. Özellikle Latin Amerika, Asya ve Afrika'da yeni yeni gelişmeye başlayan kentler, daha önceki deneyimlerinin ötesinde hızla gelişen bir göçmen akımına uğramaktadır(15). Göç alan kentlerin ortak özellikleri ise görece endüstriyel iş kapasitesi olan ya da idari ve ticari merkezler olmasıdır.

1950 yılında üçüncü dünya ülkelerindeki kentlerde 275 milyon insan yaşamaktaydı. Bu rakam, 724 milyon olan bütün kent nüfusunun %38 i iken, Birleşmiş Milletler değerlendirmelerine göre 1975'de bütün kent nüfusu 1.56 milyara çıkmıştır. Bunun yarısından fazlası ise gelişmekte olan ülkelerin büyük kentlerinde yaşamaktadır. Hiçbir yerde dünya nüfusunun artışı, gelişmekte olan ülkelerin büyük kentlerinden daha fazla olmamaktadır. Gelişmekte olan ülkelere 1950'de 5 milyondan daha fazla nüfusa sahip sadece 1 kent var iken, aynı eğilim devam ederse 2000 yılında 40 dan fazla aynı nitelikte kentin olacağı tahmin edilmektedir(16). Birleşmiş Milletler istatistiklerine göre Afrika'da kent merkezlerinin nüfusu 1950'de 31.818.000, Latin Amerika'da 67.511.000, Asya'da 217.595.000 iken bu nüfuslar 1975'de sırasıyla 103.032.000, 198.366.000 ve 573.994.000 e

çıkmiştir. Kentsel merkezlerdeki nüfus büyüme eğilimine göre bu rakamların 2000 yılında yine sırasıyla 345.757.000, 466.234.000 ve 1.411.847.000 olacağı tahmin edilmektedir.

#### KENTLEŞME VE GECEKONDU

1960'lı yıllara kadar konu ile ilgili yazarların büyük bir kısmı, hızlı kentleşmenin toleransla karşılanmasının yanısıra, göç yoluyla nüfusun kentlerde yoğunlaşmasının teşvik edilmesi konusunda da hemfikir olmuşlardır. Bu görüşü destekleyen en önemli motiv, kırsal kesimde kullanılmayan ya da üretime aktif olarak katılamayan işgücünün endüstri sektörüne kaydırılarak ülkelerin ekonomik kalkınmalarını sağlayabilmelerine dayanmaktadır. Bu nedenle olsa gerek, gelişmekte olan ülkelerin hükümetleri iç göçü teşvik edici politikalar çizmemiş olsalar dahi, en azından kırdan kente yönelik yaşanan hızlı göç olayına nötr kalmışlardır.

1960'lardan sonra özellikle gelişmekte olan ülkelerin sınırlı sayıdaki büyük kentlerine yoğun göç akımı, iş yaratma kapasitesine, kentsel hizmetlere ve konutlaşmaya duyulan ihtiyaçlar üzerinde baskılar getirmiştir. Nitekim Birleşmiş Milletler "Economic Commission for Asia and the Far East" e sunulan raporlarda(17) hızlı kentleşmenin pekçok ülkede aşırı nüfus yoğunlaşması, gecekondular, işsizlik ve kentsel hizmetlerin aksaması problemlerini yarattığı ileri sürülmüştür.

Hızlı kentleşmenin yaşanmış olduğu ülkelerin kentsel işsizlik oranlarındaki artış, kentleşme politikalarında yeni politikaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1970'de Birleşmiş Milletler Anketi'ne cevap veren 116 ülkenin 90 ı kırdan kente yönelik göç hareketinin hızını yavaşlatma ya da hızlanma eğilimlerini yönlendirme konusunda yeni politikalar çizdiklerini ifade etmişlerdir(18).

1979 World Development Report'ta da kentleşme hızı ve biçiminin politik kararlarla etkilenebileceğine yer verilmiştir. Aynı raporda kırsal kesimde yaşam standardının iyileştirilmesi ve tarıma dayalı gelişmenin hızlandırılması politikalarının, kent ve kasabalara yönelik göçü yavaşlatabileceği ileri sürülmektedir.

Yoğun göç kazanan kentsel yerleşim alanlarının ekonomik yapısına bakıldığında, istihdam yaratıcı ekonomik yatırımların bu yerleşim alanlarında yoğunlaştığı görülmektedir. Özellikle kırsal kesimden göç alan bu



yerleşim yerlerinin tarım dışı ekonomik faaliyet kollarında uzmanlaşmış bölgelerdeki kentlerde toplanması yalnız kır ve kent ekonomik yatırım dengesizliğini değil, fakat aynı zamanda bölgeler arası dengesizliğin de varlığını göstermektedir. Türkiye'de yapılan çalışmalarda vurgulandığı gibi yoğun göç alan, tarım dışı ekonomik faaliyetlerde uzmanlaşmış ve yatırımların en fazla yer aldığı kentler, belli bölgelerde toplanmıştır.

Geleneksel ekonomik (Keynesian) yaklaşımlar kentleşmeyi batıdaki gelişme modeli içinde ele almış, tarımsal işgücünü büyük kentlerde endüstriyel üretimde kullanmak üzere harekete geçirilmesi olarak benimsemişlerdir. Kentleşme bu anlamda endüstrileşme ile özdeş tutularak kalkınmanın ya da modernleşmenin ön koşulu olarak ele alınmıştır. John Fei ve Gustav Ranis tarafından daha sonra yeniden formüle edilmiş olan W. Arthur Lewis'in gelişme ve modernleşme kuramı içinde kırdan kente işgücü transferi süreci, bir göç modeli olarak 1960'lı yıllara kadar bu bağlamda ilgi ile kabul görmüştür. Lewis'in göç modelinde ekonomi iki sektörü ihtiva etmektedir. Birincisi "geleneksel sektör" ya da "kırsal geçimlik sektör" olup bu sektörde üretime katılanların artı değer yaratımı ya sıfırdır veya sıfıra çok yakındır. Üretime katılmayan ya da üretime katılması için talep duyulmayan "artık" işgücünü bünyesinde barındırır. İkinci sektör ise "kentsel endüstri sektörü" ya da "modern sektör" olarak ele alınır. Kapital yoğun üretim tarzını benimsemiş olan bu sektör, yapısı nerediyle yüksek üretim kapasitesine sahiptir. Bu nedenle de sürekli olarak yeni işgücüne ihtiyaç duyar. Üretimde geleneksel üretim araçlarını kullanan ve iş arzı yaratma kapasitesi sınırlı olan geleneksel sektörden sürekli olarak işgücü talep etme eğilimindedir(19).

Kısaca belirtmek gerekirse kentsel modern sektörde kullanılan modern teknolojik girdiler, üretim artışını hızlandıracak ve kapital birikimini de yoğunlaştıracaktır. Kapital artırım hızı kırdan kente yönelik işgücü transferini, modern sektörün genişlemesi ile birlikte devam ettirebilecektir. Modern sektörün büyüme süreci ve iş arzı genişlemesi, bütün artık kırsal işgücünün kentsel endüstri sektörü içinde absorbe edilmesine kadar devam edebileceği kabul edilmektedir. Ekonominin yapısal dönüşümü ekonomik aktivite dengesinin kırsal tarım sektöründen kentsel endüstri sektörüne kaymasıyla yerini bulacaktır. Bu bağlamda kentleşme ekonomik kalkınmanın temel ögesi olarak görülmektedir.

Lewis'in gelişme ve modernleşme kuramı içindeki göç modeline yapılan eleştiriler genellikle gelişmekte olan ülkelerin kentleşme problemleri doğrultusunda ele alınarak geliştirilmiştir. En önemli eleştirilerden birisi, kentsel modern sektörde elde edilen artık kazancın Lewis'in modelinde belirttiği gibi var olan kapitalin katlanarak büyümesi ile işgücüne duyulan ihtiyacın artması şeklinde olmadığıdır. Yatırımcı gelişen teknolojik girdilerden yararlanarak emek yoğun üretim biçiminden kapital yoğun üretim biçimine geçerek işçi alımlarını sınırlamak eğilimindedir. Üretilen malın hem iç hem de dış pazarlarda fiyat ve kalite yönünden rekabet edebilme gücü teknolojik girdilerin kullanılması ile doğrusal ilişki içindedir. Bu nedenle de işçi talep eğrisi kapital artırım eğrisi ile paralellik gösterememektedir.

Bu modelin ikinci eleştirisi ise, Lewis modeline göre kentsel alanlarda tam bir iş arzı ya da iş talebini karşılayabilecek düzeyde iş yaratma kapasitesi varken, kırsal alanda kullanılmayan işgücü fazlası bulunmaktadır. Halbuki pekçok araştırmacının gelişmekte olan ülkelerde yapmış oldukları çalışmalarda bu gerçeğin tersi görülebilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin az sayıdaki kentlerinin açık işsizlik oranlarının baskısı altında olduğu ortaya çıkmaktadır. Lewis'in kırsal kesimdeki kullanılmayan işgücü hesaplaması içinde mevsimlik ve coğrafik farklılıkların ve bilhassa gelişmekte olan ülkelerdeki tarım işletmelerinin özellikleri ile kullanılan toprakların işletmelere göre dağılımının ele alınmaması artık işgücü tahmininde yanlışlara neden olmuş olabilir. Günümüzde ekonomik gelişme üzerinde çalışanlar kentsel kullanılmayan işgücünün kırsal kesimde kullanılmayan işgücünden daha fazla problem yarattığı konusunda hemfikirdir.

Üçüncü bir eleştiri ise Lewis'in gerçek kent ücretlerinin değişmezliğinin sürekli varlığının kırsal artık işgücünün kentlerde kullanılmasını bitmesi sınırına kadar aynı kalacağını ileri sürmesi konusudur. Kentsel işçi pazarının en dikkat çekici özelliklerinden birisi, hemen hemen bütün gelişmekte olan ülkelerde işçi ücretlerinin kararlaştırılmasında kentsel modern sektörde çalışanların ücretlerinin zamanla sürekli olarak yükseltilmesi eğiliminin varlığıdır. Bu ücret yükseltmeleri hem belirli zamanları kapsamakta hem de ortalama kırsal gelire bağlı olarak bir yükselme eğilimi göstermektedir. Kentsel işçi ücretlerinin yükseltilmesinin en önemli nedeni, üretimde modern teknolojik girdilerin kullanılmasıyla artı değer yaratımının tarım sektörüne göre daha yüksek olması, işçiye ödenen payın

da artmasına neden olmaktadır. Nitekim kentsel kesimdeki açık işsizlik oranlarının artış gösterdiği durumlarda dahi kentsel ücretlerin artışı var olabilmektedir. Bu nedenledir ki, kırsal ve kent arasındaki gelir ve ücret farklılığından yararlanmak isteyen kırsal işgücünün kentsel alanlara akışı kentsel iş yaratma kapasitesinin üzerinde yer almaktadır.

Diğer bir eleştiri ise tarım dışı üretim ve hizmetler faaliyetinin yer aldığı kentlerde, tarımsal üretim faaliyeti dışında hiçbir deneyimi olmayan kırsal kesimden gelenlerin istihdam edilme problemi. Robert Moore'un belirttiği gibi endüstriyel üretim biçiminin günümüzde emek yoğun üretimden kapital yoğun üretime yöneldiğidir(20). Her türlü sanayide otomasyonun yer almasıyla işgücü sayısının azaldığı, özellikle endüstriyel üretimde çok sayıda niteliksiz işgücü yerine, az sayıda nitelikli işgücüne yer verilme eğiliminin arttığı gözlenmektedir. Kente, hiçbir hazırlık çalışmasına katılmaksızın gelenlerin kentin ekonomik yaşamı içinde aktif yer almaları zamanla güçleşmektedir.

Michael P. Todaro'nun ileri sürdüğü gibi kentsel alanlarda iş arzı kapasitesinin yükseltilmesi kentsel işsizlik için bir çözüm olamamaktadır. Göçü ekonomik bir fenomen olarak ele alan Todaro, göç modelini kırsal ve kent gelir farklılığından daha çok, bu gelir farklılığından göçe katılan bireyin ne kadar yararlanacağı beklentisine dayandırır. Göçe katılan bireyler kırsal ve kent sektörleri arasında kendisi için en uygun işi seçerek, kazancını göç yoluyla ne kadar arttırabileceğini dikkate alır. Beklenen kazançlar, kırsal ve kentsel işlerdeki gerçek gelir farklılığıyla ve yeni bir göçmenin kentsel bir iş elde edebilme olasılığıyla ölçülür. Todaro'nun hesaplarına göre kırsal ve kent arasındaki gelir veya ücret farklılığı ne kadar yüksek ise, yaratılan her iş birimi için göçmenlerin iş talebi çok daha fazla olacaktır(21).

Gecekondu gelişmiş ülkelerdeki "slum" adı verilen, genellikle düşük tüketim harcamaları grubu içinde yer alan insanların yerleşim mekanından farklılık gösterir. Özellikle son 30 yıl içinde hızlı kentleşme süreci yaşayan gelişmekte olan ülkelerin büyük kentlerinin çevresini saran gecekondu yapıları gerek yapıları gerekse bünyesinde barındırdığı insan grubu açısından bir farklılık gösterir. Kentlerin düşük gelir grubunu ve nitelik istemeyen düz, ağır ve genellikle organize olmamış ekonomik faaliyet kollarında çalışan nüfusu bünyesinde barındıran gecekondu yapıları, zaman içinde kentlerin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Buna karşın gecekondu yapıları

gereği kırsal kesimden kentsel kesime transfer olan nüfusun kentlileşme ya da kentsel yaşamla bütünleşmesinde önemli rol oynamaktadır. Kentsel yerleşim alanlarına genellikle köy ve kasabalardan gelenlerin ve alt gelir grubunda yer alanların yerleşim mekanlarını tanımlamak için kullanılan bir kavram olan gecekondu, benzer pekçok gelişmekte olan ülkede aynı özellikleri gösteren farklı isimlerle tanımlanabilmektedir. Farklı dillerde farklı ülkelerde örneğin Meksika'da jacale, Panama'da rancho, Arjantin'de favela, Fas'da bidonville olarak adlandırılan benzer yerleşim alanları, yer aldıkları kentlerin çevresinde fakirliğin yoğunlaştığı mahallelerdir. Kentlerin önemli bir nüfusunu bünyesinde barındırır. Kent nüfusunun Lima'da %36 sı, Karakas'da %35 i, Manila'da %35 i, Kalküta'da %33 ü gecekondu bölgesinde yaşar. Türkiye'de de bu oran Ankara'da %65, İstanbul'da %45, İzmir'de %35 dir.

Hızlı kentleşmenin yaşandığı gelişmekte olan ülkeler az sayıdaki büyük kent merkezlerinde, köy-kasaba başta olmak üzere diğer yerleşim alanlarından gelenlerin konut talebini karşılayamamaktadır. Yoğun nüfus çeken kent merkezlerinin konut arzı sınırlılığı kira ödentilerinin yükselmesine neden olmaktadır. Düşük gelir grubu içinde yer alan, kente yeni katılan kesim ise yüksek kira ödentisini karşılayabilecek sürekli gelire sahip olamamaktadır. Gerek konut açığı gerekse kentsel kiraların yüksekliği bu grubun gecekondu yapımına yönelmesinin başlıca nederi olmaktadır. Gecekondu kentsel imara açılmamış, altyapısı gerçekleştirilmemiş tarla niteliğindeki arsalar üzerinde (çoğu kez başka şahsa veya kamuya ait) kısa dönemde ve uygun teknolojiye bağlı kalmayarak yapılan konut türleridir. Genellikle bu tür konutların yapımında konut sahipleriyle birlikte akrabaların ya da hemşehrilerin birlikte yer aldıkları görülmektedir. Özellikle konutun yapımı bir başkasının arazisinde ya da imar dışı alanda olup yerel yönetimlerin gözetimi altında ise konut yapımına katılanlar sorumluluğu paylaşacak kadar birbirlerine bağıdırlar(22). Konut yapımında genellikle kullanılan ucuz malzeme, ülkelerin özelliklerine göre değişim göstermektedir. Tahta, taş, biriket, kerpiç veya tenekelerin kısa sürede bir barınak niteliğini göstermesiyle konut tamamlanmış olabilmektedir. Kent merkezine, yerleşim alanlarına uzak kalan gecekondu bölgeleri; tek katlı, birbirine yakın, bahçe içinde, dar oturma alanına sahip barınaklardan oluşmuştur.

Türkiye'de gecekondular ile ilgili imar ve yapı işlerini düzenleyen 775 sayılı yasaya göre, gecekondunun tanımı "imar ve yapı işlerini düzenleyen mevzuata ve genel hükümlere bağlı kalmaksızın, kendisine ait olmayan arazi ve arsalar üzerinde sahibinin rızası alınmadan yapılan izinsiz binalar" olarak verilmektedir. Yasadan da anlaşılacağı üzere, yapılan gecekonduların konutların yalnız yapısal özellikleri değil, fakat konutların altyapı hazırlıklarının olmaması (yol, kanalizasyon, aydınlatma, akarsuyu ve ulaşım gibi) da, gecekonduların mekanlarda oturanların alt gelir grubunda yer alan grup veya topluluk olduğunu göstermektedir. 1979 World Development Report'da kırdan kente göçün yoğun yaşandığı gelişmekte olan ülkelerde konutlaşmanın, sosyal güvenlik ve ekonomik gelişme için esas olduğu vurgulanmaktadır. Özellikle de konutlaşmanın yalnız binaları değil, binaların yer aldığı alanda oturanlara götürülecek hizmetleri de kapsadığı belirtilmektedir. Yine aynı raporda gelirin önemine değinilerek "bütün dünya hane halkı harcamalarının en önemli bölümlerini yiyecek, giyecek ve konutlaşma" olduğu belirtilmektedir(23).

Bu yaklaşım Türkiye'de gecekondular sorununa yönelik araştırma yapan yazarlarda da görülmektedir. Gecekonduların gelir düzeyi düşük, kentsel yaşama sonradan katılan grupların, kent yaşamında tutunabilmeleri için bir girişimi olduğu ileri sürülür. Gecekonduların sorununun ise gelir düzeyinin yükseltilmesi ve sosyal güvenliğin sağlanmasının birincil hedef olarak ele alınmasıyla mümkün olacağı belirtilmektedir(24).

Gelişmekte olan ülkelerin büyük kent merkezlerinin çevresinde oluşan gecekondular ile gelişmiş ülkelerin büyük kentlerinde yer alan "slum"ların gelir düzeyi düşük veya tüketim harcamaları sınırlı olan bireylerin toplanmış olduğu bakımsız, düşük standartlı konutlar birbirinden ayrılmaktadır. Her iki yerleşim yerinde gecekondular ve "slum"larda (eğer deyim yerinde olursa sefalet mahallelerinde) oturanların, genel ve kentsel gelir dağılımından aldıkları pay, onların konumunu ortalamanın çok altında tutmaktadır. Bununla birlikte gecekondular mahallelerinde oturanların büyük bir kısmı kırsal yerleşim alanlarından kente gelmiş, kentsel yaşamda yer almak için çaba harcayan ve dikey bir sosyal hareketlilik içinde bulunma eğiliminde olan bireylerden oluşmaktadır. Başka bir deyimle Rusen Keleş'in belirttiği gibi "gecekondular kentlerin eski ve yeni kesimleri arasında hem tinsel (manevi) hem de özdeşsel (maddi) anlamda, geçiş halindeki

alanları oluşturur"(25). Bazı aileler yaşadıkları konutları kendileri yaptılar ve daha da önemlisi aynı sosyo-ekonomik orijinli olan kesimler bu yerleşim alanlarına yerleşmek için akın ederler.

#### TOPLUM OLARAK GECEKONU

Gelişmekte olan ülkelerin büyük kentlerinin çevresini saran gecekonduların ortaya çıkışının ve bu mekanlarda oturanların sosyo-ekonomik orijinlerine bakıldığında kırdan kente yönelik göçlerin başladığı tarihler arasında paralellik görülmektedir. Bu nedenle göçler ile gecekondu arasındaki ilişki, kır ve kent yaşam farklılıklarının kentsel yerleşim alanı içinde yer alan gecekondu topluluğu ile birlikte irdelenmesini çağırıştırılmaktadır. Kemal Karpat "The Gecekondu" adlı çalışmasını "kentleşmenin, etkin tarihsel, ekonomik ve kültürel faktörler üzerine dayanan farklı biçimler ve anlamlar olarak görüldüğü hipotezine" uyarlamıştır. Bunun sonucu olarak da yalnız kentteki göçmenin daha önce kabul ettiği bir ideal yönündeki değişmeyi değil, fakat daha ziyade bu değişimin onun çevresindeki hakim koşulları da kapsadığını bildirmiştir(26). Kentlerin sınırlandırılmış bir çevrede yaşayan ve çok çeşitli alanlarda uzmanlık isteyen görevlerde istihdam edilmiş olan geniş insan topluluğu olduğu kadar, anlamlı olan bir yanı ise kentsel mekanlarda yaşayanların kentli gibi düşünmesi ve davranmasıdır. Şüphesiz kentler eskiden beri, çevresini saran kırsal alanlardan çok farklı bir yaşam biçimi üretmiş ve geliştirmiştir. Bu nedendir ki kentliler sürekli olarak çok farklı yeniliklere ve yabancı metalara, olaylara ve de düşüncelere uyum göstermiştir. Bunun sonucu olarak da kentlinin yeniliklere ve değişikliklere olan tepkisi, köylününkinden çok daha farklı olabilecektir. Kentli yalnız kendi kentsel alanında fiziki ve sosyal hareketliliğe, daha fazla öğrenmeye eğilimli değil, fakat aynı zamanda diğer kentsel alanlarda da kırsal kesimden gelenlere göre çok daha fazla başarılı olma şansına sahiptir. Nels Anderson'ın(27) vurguladığı gibi "kentlileşme bir yaşam biçimi olarak hem kompleks ve sosyal hareketliliğe açık olma, hem de bu yaşam içinde çok daha etkin olma eğilimidir. Kentli kırsal insandan çok daha açık görüşlü ve geleneklere daha az bağlıdır."

Özellikle metropol yerleşim alanlarında fevkalade değişik yaşam biçimlerinin varlığı kabul edilmektedir. Kentin genel etkisi altında

kentlilerin birbirlerine yabancılaştığı durumlarda dahi kent yaşamının bazı özel farklılıklarının yaşanmasıyla, bu yabancılaşmadan korunulabileceği ileri sürülebilmektedir. Morris Janowitz'e(28) göre "metropol sınırlar içinde, yerel topluluk yaşam biçimlerinin ve bunların önemli derecede etkinliklerinin var olduğu bir gerçektir. Orhan Türkođan da (29) "kırsal bölgelerden büyük kentlere göç edenler belirli fiziksel çevrelerde kümele- nirlir. Böylece inançları, değerleri ve tutumları ile hayat tarzları yönünden birbirine benzeyen insanların meydana getirdiği toplumsal çevre, aynı zamanda yan kültür anlamını da teşkil eder." diyerek kentsel yerleşim alanlarının bu özel yapısal durumunda, farklılaşmış kültürlerin (alt kül- tür) ortaya çıktığını vurgulamaktadır. Fiziksel mekan olarak ele alınan gecekonduların toplumsal içerik açısından önemini vurgulayan bir diğer örnek ise Metin Heper'in ileri sürdüğü olayda görölmektedir(30): "Sosyal konuta göçmüş gecekondu ailelerinin tekrar gecekondularına dönmeleri Türkiye'de yaşanan bir olaydır." Kentte sürekli ve güvenli işi olmayan gecekondu yaşayanları, belirli bir gelire sahip olamaz. Bu nedenle de kent konutlarında kendisini güvenli hissetmez(31). Kent merkezlerini çevreleyen gecekondu, bünyesinde barındırdığı düşük gelir grubundaki insanlara kent tipi yaşam biçiminin veremediği, sosyal ve ekonomik güvenceyi yaratmış olduğu değerler ve normlar dizgesi içindeki ilişkilerle sağlayabilmek- tedir. Belki de kırsal kesimden taşınmış bulunan akrabalık, komşuluk ve arkadaşlık ilişkilerinin yarattığı informal etkileşim bu güvencenin kay- nağı da olabilmektedir(32).

Kentleşme ve gecekondu konusunda yapılan araştırmalar kırdan kente göçen özellikle gecekondu mekanlarda yerleşen insanların, kentsel yaşamla bütünleşme, kentlileşme, sosyal ve mesleki hareketlilik eğiliminde olduk- larını göstermektedir. Gecekonduların en azından bu toplumsal özellikleri nedeniyle bir "getto"laşma eğiliminde olmadığını, "koloni"leşme özelliğini koruduğunu belirtmekte yarar vardır. John Rex'in işaret ettiği üzere(33) "koloniler bünyesinde barındırmış olduğu topluluğun içinde bulunduğu top- luma geçişinde bir atlama tahtası rolünü oynarken, gettolarda bu kesinlik- le gerçekleşemez. Kolonilerin göçmenler için geçici bir gruplaşma özelliği varken, gettolaşmada süreklilik ve kalıcılık esas olmaktadır". Gettolar gerek toplum ve gerekse mekansal olarak farklılaşmış olan gelişmiş sanayi toplumlarının kentsel alanlarında yer alabilmektedir. Düşük gelir grubun- da, sosyal ve mesleki dikey hareketlilik beklentilerini yitirmiş, çoğu kez

çalışma olanağına sahip olamayan ya da çalışmayan ve bazen de buna ek olarak etnik özellikleri nedeniyle toplumla bütünleşmesi engellenen insan topluluklarını bünyesinde barındırır. Bu bağlamda gecekondulaşmayı gettoleşme olarak ele almak mümkün görülmektedir.

#### KAYSERİ'DE KENTLEŞME VE GECEKONU

1985 Genel Nüfus Sayımı geçici sonuçlarına göre Kayseri ilinin nüfusu 870.887 dir. İl ve ilçe merkezlerinde yaşayan nüfus 496.857, bucak ve köylerde yaşayan nüfus ise 373.030 dur. Buna göre nüfusun %57.05 i il ve ilçe merkezlerinde yaşarken, %42.95 i bucak ve köylerde yaşamaktadır. Türkiye genelinde nüfusun aynı sayım sonuçlarına göre %53.7 sinin il ve ilçe merkezlerinde, %46.3 ünün de bucak ve köylerde yaşadığı göz önünde tutulursa Kayseri il ve ilçe merkezlerinde yaşayan nüfusun Türkiye ortalamasının üzerinde yer aldığı dikkati çekmektedir. 1960'lı yılların sonuna kadar sürekli nüfus kaybeden bir il görüntümünde olan Kayseri 1960-70 döneminde Türkiye'nin nüfus artış hızının altında yer almasına rağmen nüfus kaybında azalma görülmektedir. 1975-80 döneminde ise nüfus artışı bakımından Türkiye ortalamasının üzerine çıkmıştır. Bunun en önemli nedeni, Kayseri kent merkezlerinin giderek artan nüfus kazanma eğiliminde olmasıdır. Kayseri ilinin, kentsel alanlardaki nüfus artış hızı 1955'den sonra Türkiye'deki kentsel merkezlerde yaşayanlar nüfus artışının üzerinde yer almıştır. Başka bir deyimle Kayseri ilindeki kentleşme hızı, Türkiye'de ortalama kentleşme hızının üzerinde olmuştur. DİE'nün Kayseri ili nüfus hareketliliği verilerine göre, kent merkezlerindeki nüfus artışı il sınırları içindeki nüfus artışının iki katından daha fazladır.

1970'lere kadar yalnız kendi il sınırları içindeki kırsal kesimlerden ve Sivas, Yozgat, Niğde, Kahramanmaraş gibi komşu illerin kırsal ve kentsel kesimlerinden göçmen kazanırken, son nüfus sayımlarında Kars, Ağrı, Erzurum, Bitlis gibi Doğu Anadolu kentlerinden de göçmen aldığı görülmektedir. Kayseri il merkezine gelen yeni nüfusun en önemli demografik özelliklerinden birisi, bu nüfusun yaş ortalamasının 20-35 yaş arasında yoğunlaşması ve erkek göçmen nüfusun kadınlara göre biraz daha fazla olmasıdır.

1980 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre Kayseri ilinde yaşayan nüfusun sadece %87.1 i Kayseri il doğumludur. Aynı sonuçlarda cinsiyetin



yerleşim yerlerine göre dağılımına bakıldığında; ilin toplam nüfusunda kadın ve erkek sayısı eşit olmakla birlikte, kent nüfusu içinde erkek nüfusun kadın nüfusuna göre daha fazla yer aldığı görülmektedir (erkeklerin oranı %51.2 iken, kadınlarınki %48.8 dir). Köyler nüfusu içinde ise bu oran tam tersidir. Kayseri il merkezinin yüksek düzeyde göçmeni kırsal kesimden alması, kır ve kent arasındaki çalışabilir nüfus içindeki erkek işgücünü daha fazla etkilemiştir. Nitekim Kayseri 1965'lerde kentleşme indeksinin üzerinde iş arzı yaratan az sayıdaki kentlerden birisi olma özelliğini göstermiştir(34).

### Kayseri'de Kentsel İş Arzı

DİE'nün Haziran 1986 tarihli sonuçlarına göre 1985 tarihi itibariyle Kayseri'deki Genel Sanayi ve İşyerleri sayısı 18.243 dır. Bu işyerlerinin %77.1 i Kayseri merkez ilçe sınırları içinde yer almaktadır. %5.5 i en büyük ilçesi Develi olmak üzere geriye kalan %22.9 oranındaki işyeri diğer 10 ilçe merkezine dağılmıştır. İşyerlerinin ekonomik faaliyet kollarına göre dağılımı incelendiğinde, işyerlerinin en fazla yoğunlaşmış olduğu ekonomik faaliyet kolları başta %53.6 ile ticaret, otelcilik, lokantacılık olmak üzere %16.9 ile imalat, %14.9 ile toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hizmetlerdir. Diğer ekonomik faaliyet kollarına dağılımı ise %10.2 ile yardımcı, uzantı ve diğer işyerleri, %2.5 ile mali kurumlar, emlak işleri, %1.0 ile inşaat, %0.9 ile ulaştırma ve haberleşme gelmektedir. Kayseri ilinde görülen bu dağılım, Kayseri merkez ilçede yer alan genel sanayi ve işyerleri dağılım oranları ile de paralellik göstermektedir.

Genel sanayi ve işyerleri sayısındaki artışın Kayseri ilçe merkezinde yoğunlaşmasına paralel olarak nüfus artışlarının da aynı yıllara rastladığı gözlenmektedir. 1965'de Kayseri belediye sınırları içinde iş indeksi 180 iken kentleşme indeksi 160 olarak belirlenmiştir.

Kayseri Sanayi Odası'na 1984 yılı itibariyle kayıtlı, 5 ve daha fazla işçi çalıştıran genel sanayi ve işyerleri sayısı 460 dır. Bu işyerlerinde toplam 24.290 kişi çalışmaktadır. İşyerlerinin %74.3 ü 5-25 işçi çalıştıran küçük işyerleridir ve çalıştırdıkları işçiler, sanayi kesiminde çalışan toplam işçilerin ancak %16.6 sını oluşturmaktadır. 25-100 işçi çalıştıran işyerlerinin sanayi kesimi içindeki işyerlerine oranı %16.5 iken, çalıştırdıkları işçi sayısı imalat sanayiinde çalışan toplam işçi

sayısının %12.4 ünü oluşturmaktadır. Buna karşın 100'den fazla işçi çalıştıran sanayi kesimindeki işyerlerinin toplam sanayi içindeki oranı %9.2 dir. Çalıştırdığı işçi sayısı ise sanayi kesiminde çalışan toplam işçilerin %71.0 idir. Bu rakamlardan görüldüğü gibi, sanayi kesiminde yer alan işletmelerin 3/4 ü küçük işletme niteliğindedir. Aynı zamanda kayıtlı işletmelerin genellikle tüzel kişiliğe sahip olmayıp gerçek kişilerden oluştuğu görülmektedir. Toplam işletmelerin sadece 1/4 ünün anonim şirket niteliğinde olması, Kayseri'de gelişen sanayi sektöründe geleneksel üretim ilişkilerinin, başka bir deyimle kişi ve ailelere bağlı sermaye gruplarının üretimde etkin rol oynadığı ileri sürülebilir.

Kayseri Sanayi Odası'na kayıtlı il merkezi sınırları içinde yer alan anonim şirket niteliğinde olan büyük işletmeler ve 10 ve daha az işçi çalıştıran küçük işyerlerinin çok büyük bir kısmının 1950'li yıllardan sonra kurulmuş olduğu görülmektedir. Özellikle büyük işletmeler 1960'lı yılların sonu ile 1970'li yıllarda faaliyete başlamışlarken, 10 ve daha az sayıda işçi çalıştıran işyerlerinin sayısal artışı 1975'den sonra büyük boyutlara ulaşmıştır. Bu işletmelerin yarattıkları iş arzı ile kentleşme hızı arasında doğrusal bir oran göze çarpmaktadır.

Kayseri'de ticari ve hizmet veren işyerlerindeki gelişme de sanayi işyerlerindeki gelişmeyle paralellik göstermektedir. Bu iş kolunda açılan işyerlerinin çok büyük bir kısmı, 5/4 ü, 1970 ve 1980 sonu arasında faaliyete geçmiştir. Bu işyerlerinin büyük bir kısmı, %72.2 si, 2.000.000L. dan daha az sermaye ile kurulmuştur.

1980 yılı itibariyle Kayseri kent merkezi sınırları içinde faaliyet gösteren ticari işyerlerinde çalışan işçi sayısı 9.334 dür. Çalışanların %68.2 si iş sahibi ve ortakları durumundadır. Ücretli olarak çalışanlar sadece %16.5 dir. Geriye kalan %15.3 lük kısım ise ücretsiz aile işçisi konumundadır. Ticari işyerlerinin sermaye, işyerlerinde çalışanların işdeki durumları ve işyerlerinin hukuki durumlarına bakıldığında geleneksel ilişkilerin hakim olduğu küçük ölçekli işletmelerin yaygınlığı dikkati çekmektedir. Özellikle ticari işyerlerinin ekonomik faaliyet kolları dağılımı incelendiğinde gıda maddeleri başta olmak üzere mobilya, mefruşat ve ev eşyası; mensucat, giyim eşyası alanlarında yoğunlaşması da işyerlerinin temele tüketim malları çerçevesinde büyüme gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Hizmet veren işyerlerinde çalışan işgücünün işyerindeki durumu, işyerlerinin hukuki durumu ve işyerlerinin sermayesi incelendiğinde ticari işyerlerinde olduğu gibi geleneksel ilişkilerin etkin olduğu görülmektedir. Geleneksel ilişkilerin hakim olduğu bu ekonomik faaliyet kolunda, küçük sermaye ile bireylerin çalışma yaşamına kendi işinde çalışan iş sahibi olarak katılabilmesi mümkün olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin hızlı kentleşen yerleşim alanlarında çalışma yaşamında yer alan marjinal kesimin genellikle bu tür işyerlerinde yoğunlaştığı gözlenmektedir. Bunun önemli nedenlerinden birisi büyük sermayeli, örgütlü, modern hizmetler sektörünün yeterince gelişmemesi, geleneksel küçük işletmelerin yaşama ve gelişmesine neden olabilmektedir.

Kayseri'de çalışan işgücünün sektörel dağılımı nüfus sayımı sonuçlarına göre incelendiğinde, çalışan nüfusun büyük oranlarda tarım sektöründen koparak başta hizmetler sektörü olmak üzere endüstri sektörüne kaydığı görülmektedir. Çalışan nüfusun sektörler arasındaki bu değişimi, kırsal kesimdeki nüfusun azalması ve Kayseri ili merkezi başta olmak üzere kentsel yerleşim alanlarındaki nüfus artışıyla benzerlik göstermektedir.

#### KAYSERİ'DE GECEKONU NÜFUSUN DEMOGRAFİK VE MEKANSAL ÖZELLİKLERİ

Kayseri'nin gecekonu yerleşim alanı olan Barbaros Mahallesi'nde, gecekonduyu yaptıran ve halen bu gecekondularda oturanlar üzerinde yapılan araştırma sonuçları değerlendirilmiştir:

Daha önce belirtildiği gibi Kayseri il merkez nüfusu kırsal kesime oranla hızlı bir artış göstermektedir. 1950-60 döneminde yapılan, araştırmadaki gecekonduların ilk sahipleri ve halen içinde oturanların doğum yerlerine ve Kayseri'ye gelmeden önce oturdukları yerleşim alanlarına bakıldığında, bunların Kayseri il merkezine göç yoluyla katıldıkları görülmektedir. Gerek Türkiye'de ve gerekse endüstriyel gelişimini tamamlamamış, hızlı kentleşme sürecini yaşayan diğer ülkelerde yapılan araştırmada da gecekonu yerleşim alanında toplanan nüfusun çok büyük bir kısmı kırsal kesimden olmak üzere diğer yerleşim alanlarından gelmektedir. 1950-60 döneminde gecekonu yaptıranların, 1985-86 tarihleri arasında yapılan çalışma döneminde gecekondudan ayrılarak kentin planlı yerleşim alanlarına göçenlerin sayısının azımsanmayacak bir düzeyde olduğu görülmektedir.

Gecekonduklarını satarak veya kiraya vererek ayrılanların konutlarının yine kırsal kesimden gelen göçmenlere devredildiği saptanmıştır. Bu da yapılan bazı araştırmalarda belirtildiği gibi göç yoluyla kente gelenlerin kent sınırları içinde kent merkezine yönelik bir hareketlilik eğiliminde olduğunu göstermektedir. 1950-60 dönemi ile araştırma yapılan tarihte oturanlar arasında bir nesillik fark olmasına karşın, Kayseri-kent doğumluların oranında beklenen boyutta bir artış olmayıp, sadece %3.5 den %9.0 a yükselmiştir.

Araştırma evreninde yer alan nüfusun doğum yerlerinden ayrılma nedenlerine bakıldığında, ayrılış nedenleri, nüfusun doğum yerlerine göre farklılık göstermektedir. Köy ve bucak doğumlu nüfusun doğum yerinden ayrılış nedenleri ekonomik kaynaklıdır. Bunların büyük bir kısmı ekilebilen toprakların geçimlerini sağlayacak büyüklükte olmadığını ileri sürerken, daha fazla gelir elde etmek istediğini belirtenlere de rastlanılmıştır. Bunları takibeden diğer bir neden kır ile kent arasındaki çalışma koşullarındaki farklılığa dayanmaktadır. 1950-60 döneminde gecekonduyu yaptıran grup ile halen gecekondu oturan grup arasındaki en önemli farklılık, kente ilk gelmiş olan birinci gruptaki hane başkanlarının kentsel hizmetlerden yararlanma eğilimi ile çocuklarının eğitim olanaklarından yararlanabilme istemlerinin var olmasıdır. İkinci grupta yer alan halen gecekondu oturan hane başkanları bu nedeni ileri sürmemişlerdir. Bunun nedeni olarak, geçen zaman süreci içinde Kayseri'ye göç veren kırsal kesim ile kent merkezi arasındaki eğitim, sağlık, elektrik, su gibi temel hizmetler farklılığının giderek kapanmakta olduğu düşünülebilir.

Kayseri gecekondu mekanında oturan hane başkanlarının Kayseri'ye geliş nedeni ise Kayseri'de iş bulma umudundan kaynaklanmaktadır. Hem de il ve ilçe doğumluların büyük bir kısmı Kayseri'ye geliş nedenlerinin Kayseri'de daha kolay iş bulma imkanı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bunun yanında özellikle köy ve bucak hemşehrilerinin bulunması ve göçten önce Kayseri'yi tanımış olmaları da Kayseri'ye göç kararının alınmasında önemli etken olarak ortaya çıkmaktadır.

Gecekonduya yaşayan hane başkanları 41.2 ve eşleri 36.3 lük yaş ortalamaları ile genç bir nüfusun varlığını göstermektedir. Kayseri'ye ilk geliş yıllarındaki yaşlarının 25-34 yaş grubu içinde yer aldığı belirlenmiştir. Genelde kırdan kente göç yoluyla katılan nüfusun genç, çalışabilecek dinamik bir yaş grubu içinde hızlı kentleşmenin yaşandığı diğer ülke-

lerde gözlenen ortak bir özellik (35) olarak bu çalışmada da belirlenmiştir.

Gecekonuda yaşayan hane başkanlarının sadece %1.4 ü bekar, %1.4 ü boşanmış veya eşi ölmüş, %97 si ise evlidir. Hane başkanlarının %31 i ilk eşinden ayrıldıktan sonra ikinci evliliğini yapmıştır. İkinci evliliğini yapanların hemen hepsi Kayseri'ye geldikten sonra eşlerini Kayseri kent merkezinden seçmişlerdir. Kayseri il merkezine ikamet amacıyla göçen nüfusun %86.2 sinin evli olarak göçtükleri belirlenmiştir. Diğerleri ise, Kayseri'de sürekli bir iş bulduktan sonra geçen ilk sekiz aylık dönemde evlenme girişiminde bulunmuşlardır. Hane başkanlarının ve eşlerinin doğum yerlerine bakıldığında %90 a yakın bir kısmının aynı yerleşim biriminden oldukları görülmüştür. Bunların da %38 inin aralarında akrabalık bağı bulunmaktadır.

Aile büyüklüğü halen gecekonuda oturanlar arasında 4.9 dur. Bu değer ortalama kent ailesinden (4.6) büyük, fakat kırsal aile büyüklüğünden (6.2) küçüktür. Bu değerler diğer gecekondu araştırmalarında olduğu gibi gecekondu ailesinin büyüklük açısından kır ve kent arasında bulunduğunu göstermektedir. Buna karşın araştırmamızda 1950-60 döneminde gecekonuda oturmuş ailelerin büyüklüğünün 5.8 olduğu görülmektedir. Geçen 1 senelik zaman süresi içinde kentin sosyal ve ekonomik koşullarının, yalnız ailelerin çocuk sahibi olma eğilimlerinde düşme yaratması değil, fakat aynı zamanda değerlerde de değişmeye neden olduğu ileri sürülebilir.

Ailelerin sadece %9.8 inde eş ve çocuklarının dışında bakımıyla yükümlü olduğu diğer bireylerin yer aldığı görülmüştür. Bu bireylerin büyük bir çoğunluğunu, eşinin ölümüyle dul kalan anneler oluşturmakta ve bu anneler genellikle oğlunun ailesi ile birlikte oturmaktadırlar. Eş ve çocuklarının dışında diğer akrabaların yer aldığı aileler, konut sahibi aileler arasında kiracı ailelere göre daha yaygındır. Bununla birlikte 1950-60 döneminde gecekondu yaptırarak, ailelerin aynı çatı altında olmasa bile, aynı avlu içinde yapılan ek binalarda oğullarının ailesi ile birlikte yaşayanların oranı %28.2 gibi küçümsemeyecek bir orandır. Fakat ilişkiler komşuluk ilişkilerinden çok daha yakın olmasına karşın aile bütçelerinin ayrı oluşu ve aynı kazandan yemek yememeleri dikkat çekicidir.

1950-60 döneminde gecekonuda yaşayanları, halen gecekonuda yaşayan grup ile karşılaştırıldığında, göçün ilk yıllarında kırsal kesim ile olan sosyal ve ekonomik bağın ilk grup içinde daha etkin olduğu görülmüştür. Örnek verilecek olursa ilk grup içinde çocukların doğum yerleri,

aile Kayseri'ye gelmiş olmasına karşın anne ve babasının doğum yerlerinin aynıdır. Nedeni araştırıldığında, gecekonduların eşlerinin doğum döneminde köydeki anne ve babasının yanına gönderdikleri ve doğumu orada gerçekleştirmelerine özen gösterilmesine dayanmaktadır. Bu durum halen gecekonduda oturan ailelerde görece olarak daha azdır. Yine 1950-60 döneminde kırsal kökenli gecekondular sahiplerinin çocuklarının evliliğinde akrabalık ve eski yerleşim birimine bağımlılık halen oturanlara göre daha yaygındır. Bununla birlikte her iki grupta kente gelinen ilk yıllarda kök aileler ile (özellikle kırsal kesimde yaşayan aileler) sosyal ve ekonomik yardımlaşmanın devam ettiği görülmüştür. Ekonomik sorunların çözümünde ilk başvuru mercii olarak görülen kırsal kesimdeki ailelerin zaman zaman gecekonduda yaşayan ailelerden de yardım talebinde bulunduğu belirlenmiştir. Yaz aylarında özellikle kırsal kesimde işlerin yoğun olduğu dönemlerde gecekondular aile bireylerinin kırsal kesimdeki akrabalarına yardım için gittikleri, bunun da ötesinde gecekondular başkanlarının tatillerini bu döneme rastlatma eğiliminde oldukları da saptanmıştır. Bunun yanında gecekondular ailenin yiyecek maddelerinin (un, bulgur, pekmez v.b.) bir bölümünün kırsal kesimde yaşayan akrabalarından sağladığı da ortaya çıkmıştır.

Gecekondular başkanlarının eğitim düzeyleri kırsal kesimdeki hane başkanları ile karşılaştırıldığında, eğitim düzeylerinin çok daha yüksek olduğu göze çarpar. Kayseri nüfusunun ve Kayseri'de çalışan işgücünün sektörler göre dağılımında eğitim düzeyleri gecekondular nüfusunun ve gecekondular başkanlarının eğitim durumlarıyla karşılaştırıldığında, özellikle okuma yazma bilme ve örgün öğrenime katılma oranlarının gecekondular nüfusu ve hane başkanlarında çok yüksek olduğu görülmektedir. Bununla birlikte gecekondular başkanlarının eğitim durumları kentsel yerleşim yerlerindeki nüfusa göre bütün gecekondular araştırmalarında görüldüğü gibi daha düşüktür. Özellikle örgün eğitim kurumlarında kademeler yükseldikçe gecekondular nüfusun eğitime devamı azalmaktadır.

#### **Gecekondular Nüfusun Mekansal Özellikleri**

1950-60 döneminde inşa edilen gecekondular üzerinde yapılan bu çalışma, binaların ne kamu arazisi üzerine ne de sahibinden izinsiz alanlar üzerine "toplu işgal" olarak inşa edilmemiştir. 1950-60 döneminde Barbaros Mahallesi'nin ilk konutları imara açılmamış tarım alanlarında, tarla sahibinin arazisinin kendi belirlediği parçalara göre sattığı arsalar üzerinde kurulmuştur. Konutlaşmanın ilk yıllarında Kayseri Belediyesi konutlaşmayı

engelleyci aktif önlemler almamıştır. Daha sonra kentleşmenin hızlı gelişimi sonucu gecekondü yapımı belediye tarafından etkin önlemlerle durdurulmaya çalışılmıştır. 1950-60 döneminde inşa edilen 142 konutun hepsi 57 aile tarafından inşa ettirilmiştir. Alanda ilk yapılan 57 konutun içinde bulunduğu arsaya ilave edilen ek binalar ya da ilk konutların bölünmesi ile bu sayı 10 yıl içinde 142 ye ulaşmıştır. Konutlara yapılan ilavelerin nedenleri hane başkanları tarafından %62 si ek gelir sağlamak amacıyla olmak üzere %24 ü Kayseri'ye göçecek akrabalarına konut temin etme, %14ü de çocuklarına evlilik sonrası barınak sağlama olarak belirtilmiştir.

Gecekonduların kullanım alanlarının en tipik özelliklerini kiraya verilen konutlar ile sahiplerinin oturmuş oldukları konutlar arasında görmek mümkündür. Ev sahipleri 1950-60 döneminde ilk kez arsa üzerinde inşa edilen görelî olarak daha geniş avlu içinde merkezde kalan konutlarda otururken, kiracılar avlunun çevresinde yer alan daha küçük konutlarda oturmaktadırlar. Genellikle avlu olarak adlandırılan bahçeler ve bahçelerde konutlardan ayrı olarak yapılmış tuvaletler ortak olarak kullanılmaktadır.

1950-60 döneminde gecekonduyu yaptıranların sahip olduğu arsaların büyük bir kısmının 250-350 metrekare arasında değiştiği görülmektedir. Bununla birlikte konut sahiplerinin %7 sinin arsasının 150 metrekarenin altında olduğu göre çarparken, %15.8 inin ise 500 metrekare ve bunun üzerinde olduğu dikkati çekmektedir.

Ev sahiplerinin kullandığı konutlar, genellikle 85-100 metrekare arasında kullanım alanına sahipken, kiracıların kullandığı konutlar 60-75 metrekare arasında değişmektedir. Nüfus ve konut arasındaki ilişkiler incelendiğinde konut başına ortalama 4.86 kişi düşmektedir. Bu değer daha önce gecekondü mekanlarda yapılan çalışmalarda elde edilen değerler ile benzerlik göstermektedir.

Konutların sadece yaklaşık %40 ında müstakil tuvalet yer alırken %60 ı aynı avlu içinde yer alan ortak tuvaleti paylamaktadır. Müstakil banyo olarak kullanılan bölümler ise evlerin sadece %54 unde yer almaktadır. Müstakil banyoların %86 gibi büyük bir kısmı konut sahiplerinin oturduğu mekanlarda bulunmaktadır. Mutfağın bir bölüm olarak bulunduğu konutların tüm konutlar içindeki oranı %72.4 dir. Bunun da büyük bir kısmı konut sahiplerinin oturduğu mekanlarda yer almaktadır.

Genelde konutlarda altyapının Ankara ve İstanbul'daki gecekondu-  
da olduğu gibi oldukça iyi durumda olduğu görülmektedir. Konutların hemen  
hepsinde elektrik bulunmaktadır. Yaklaşık %80 inde konut içinde akarsu  
sistemi mevcut iken, geriye kalan %20 lik kısımda konutun bahçesinde  
kullanılabilecek bir çeşme yer almaktadır. Bunun dışında pekçok konutun  
bahçesinde bahçe sulama ya da diğer ihtiyaçların giderilmesinde kullanılan  
artezyen-tulumba mevcuttur. Gecekondu mahalle elektriğe 1961 yılında sahip  
olurken, şehir akarsu sistemine de 1971-72 yıllarında kavuşmuştur. Kentin  
kanalizasyon sistemine bağlı konutların oranı ise 1/3 e yakındır. Kanali-  
zasyon sistemine bağlı olan konutlar genellikle ana yol üzerinde ya da ana  
yola yakın olanlardır.

#### GECEKONU NÜFUSUN KENTSEL ÇALIŞMA YAŞAMI

Hızlı kentleşme sürecinde bulunan gelişmekte olan ülkelerde kentsel  
nüfusun hızlı artışına karşın, endüstriyel iş yaratma kapasitesinin  
paralellik gösterememesi, özellikle kırdan gelen nüfusun tamamının iş  
talebinin karşılanmamasına neden olmaktadır. Endüstriyel iş endeksi artış  
oranı, kentsel nüfus indeksindeki artış oranının daima çok altında  
kalmaktadır. Bu nedenle de kentleşme ve endüstrileşme arasında özdeşliğin  
bulunmadığı, son yıllarda yapılan çalışmalarda kabul görmektedir. Nüfus  
sayım yıllarına göre hem Türkiye genelinde hem de Kayseri'de çalışan  
işgücünün sektörel dağılımında değişimler vardır. Bu değişimler nüfusun  
yerleşim alanlarının kırdan kent merkezine yönelmesiyle birlikte, tarım  
sektöründen tarım dışı sektörlerle kaymaktadır. Tarım sektöründen kopan  
çalışan işgücünün endüstri sektöründen ziyade hizmetler sektörüne  
yöneldiği belirlenmiştir. Nitekim 1979 World Development Report'da da,  
gelişmekte olan pekçok ülkede kırdan kente göçün ekonomik büyüme sonucu  
endüstriyel işçiye duyulan ihtiyaçtan kaynaklanmadığı ileri sürülmektedir.

Gecekondu nüfusun kentle bütünleşmesinin incelendiği bu makalede,  
çalışan işgücünün ekonomik faaliyet kolları içinde emilmesi önemli  
görülmektedir. Mesleki ve meslekler arası hareketlilik, gecekondu nüfusun  
yaşamındaki değişimde merkez olabileceği gibi, gecekondu mekanlardan kent  
merkezine yönelik mekanlara geçişi de etkileyeceği düşünülmektedir.

Gecekondu yerleşim alanlarında yapılan araştırmaların ortak bulgu-  
ları genellikle, çalışan işgücünün nitelik istemeyen, düşük ücretli,



örgütlenmiş işçilerde yoğunlaştığı yönündedir(36). Bu işgücünün kentte elde ettiği işler nitelikli-kentli işgücünün kabul etmediği ya da daha iyi bir işe geçerken geride bırakmış olduğu işlerdir.

Kayseri gecekondu bölgesindeki araştırma evreninde gecekondu hane başkanlarının %90.2 si halihazırda çalışmaktadır. Çalışmayan hane başkanlarından %3.5 si emekli iken, %6.3 ü çalışmak istedikleri halde bir iş bulamadıklarını belirtmişlerdir. Çalışanların %79.8 i sürekli bir işe sahip olduğunu, %20.2 si ise sürekli olmayan işlerde çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Çalışan işgücünün sektörlere göre dağılımı incelendiğinde ise gecekondu hane başkanlarının en yüksek oranı %52.2 ile hizmetler sektöründe yer almaktadır. Bunu izleyen sektör %34.0 ile endüstri sektörüdür. İnşaat sektöründe çalışanların oranı %13.8 iken, tarım sektöründe çalışan yoktur.

1950-60 döneminde bu gecekondu konutları yaptırmış ve oturmuş fakat daha sonra gecekondu dan ayrılmış veya halen gecekondu da oturmakta olan hane başkanlarının ekonomik faaliyet kollarına göre dağılımına bakıldığında; halen gecekondu da oturanlarla benzerlik görülmektedir. Bu grup içinde yer alanların %62.5 gibi en yüksek oranla hizmetler sektöründe bulunduğu belirlenmiştir. İkinci büyük sektör %37.5 ile endüstri sektörüdür. Halen gecekondu da oturan hane başkanlarında olduğu gibi hiç kimse tarım sektöründe yer almamıştır. Yine halen gecekondu da oturan hane başkanlarının %13.8 inin inşaat sektöründe çalışmasına karşın, 1950-60 döneminde gecekondu yaptıranlarda en son tutulan işlerde hiç birisinin inşaat sektöründe yer almadığı görülmektedir. Bunun en önemli nedeni, kentte kalış süresi arttıkça kente yeni gelen nüfusun zaman süresi içinde belirli sektörlerde yoğunlaşma eğilimi göstermesidir. Genellikle düzenli, örgütlü, daha iyi ücretli ve sürekli ücretli işlerin yoğunlaştığı sektörlerle yönelik bir hareketliliğin varlığına dayanmaktadır. İnşaat sektörü, özellikle endüstri sektörü ve örgütlü hizmetler gibi diğer sektörlerle göre daha az örgütlenmiş bir sektördür. Çalışma dönemi mevsimlere göre düzenlenmiş, sosyal güvencesi sınırlı özel sektör olması nedeniyle inşaat sektörü daha az çekici bir sektör konumundadır. Nitekim halen gecekondu da oturan inşaat sektöründe çalışan hane başkanlarının temel eğilimi de, başta endüstri sektörü olmak üzere diğer sektörlerle kayna yönündedir. Meslekler ile yapılan işler arasındaki hareketlilik incelendiğinde de, ister sektör içi arası olsun, çalışan işgücünün sosyal

güvenceli, örgütlenmiş, düzenli-sürekli ücretli işlerin bulunduğu alanlara yönelik olduğu görülmektedir.

Özet olarak belirtilecek olursa, gecekondü hane başkanlarının Kayseri'ye gelmeden önce, Kayseri'ye geldikten sonra tuttıkları ilk iş ve yaptıkları en son işe göre dağılımları arasında farklılıklar belirlenmiştir. Kayseri'ye gelmeden önce yapılan işler veya mesleki gruplamalarda tarım ve hayvancılık ön planda yer alırken, Kayseri'ye geliş ile birlikte nüfus tarım dışı işlere kaymıştır. İlk tutulan işlerde marjinal işler kapsamında görülen, nitelik istemeyen hizmet veren işler yoğunluk gösterirken, son işlerde fabrika işçiliği ve küçük memurluk ağırlık kazanmaktadır. Bakkallık, manavlık, seyyar satıcılık gibi küçük esnaflık ise ilk yapılan işlere göre son yapılan işlerde önemli yer tutmaktadır.

Yapılan işlerin ya da mesleklerin bilgi ve beceri açısından gerekliliği kendi içinde değerlendirildiğinde, bilgi ve beceriye dayanan zanaatkarlık, orta kademe teknik eleman, orta ve üst kademe idareciliği kapsayan memuriyetin göç öncesi ve göç sonrası yapılan ilk ve son işlerde oranlarının yok denecek kadar az olduğu görülmüştür, Ayrıca gecekondü nüfusun marjinal işler kapsamı içinde yoğunlaştığı görüldü de Kayseri örneğinde saptanamamıştır. Özellikle Kayseri'de kalış süresi arttıkça marjinal işlerden kopmalar, fabrika işçiliği ve küçük memuriyete kaymalar olmaktadır.

Gecekondü hane başkanlarının, özellikle tarım sektöründen gelenlerin sürekli iş değiştirme eğiliminde olmalarının en önemli nedeni, örgün eğitim kurumu yoluyla bir meslek edinememiş olmalarına bağlanabilir. Kentsel iş yaşamına katılmak için kendilerinden istenilen bilgi ve beceriye sahip olmamaları kentsel düşük ücretli, nitelik istemeyen, süreklilik göstermeyen işleri kabul etmeye zorlamaktadır. Gecekondü hane başkanlarının kente gelmeden önce herhangi bir mesleki bir kursa da gitmedikleri saptanmıştır.

Gecekondü nüfusu içinde kadınların çalışma yaşamına büyük ölçüde katılmadıkları görülmektedir. Araştırma kapsamına giren hane başkanı eşlerinin sadece %13.6 sı evinin dışında aile bütçesinin oluşmasında ekonomik katkı sağlayan bir işde çalışmaktadır. Özellikle kırsal kesimden gelen kadınların %80 ini aşkın bir grubunun tarımsal üretim faaliyeti içinde yer aldıkları göz önüne alınırsa, bir oranın çok düşük olduğu ortaya çıkmaktadır. Çalışan gecekondü hane başkanı eşlerinin kente ilk gelinen yıllarda

çalışma yaşamına katılmadığı görülmektedir. Aile reisinin işsiz kaldığı ya da ailenin geçim gücünü çektiği durumlarda çalışma yaşamına katılmaktadırlar.

Gecekondu ailelerinin çocuklarının çalışma yaşamı incelendiğinde, erkek çocukların okulu bitirmeden ayrılarak ya da örgün eğitim kurumlarını bitirdikten sonra hemen iş yaşamına katıldıkları belirlenmiştir. Buna karşın kız çocukların çalışma yaşamına katılma oranları da oldukça düşük bir düzeyde seyretmektedir. Kız çocukların çalışma yaşına geldikten sonra ailesi tarafından işe yöneltilmediği, evliliğe hazırlandığı gözlenmiştir. Evlilik öncesi çalışma yaşı içinde bulunan, öğrenimini tamamlamış ya da öğrenimden ayrılmış kız çocukların çalışmaya başlayanlarının oranı sadece %6.8 dir. Çalışan kız çocukların büyük bir kısmı örgün eğitim kurumlarını tamamlamış grup içinde yer alarak memurluk, öğretmenlik ve hemşirelik yapmaktadırlar. Çalışanların çok az bir kısmı evlilik öncesi düz işçi olarak çalışmıştır.

Gecekondu ailelerinin oğullarının çalışma yaşamı, kentteki ikinci kuşak olarak, babalarının mesleki hareketliliğine benzerlik göstermesi açısından ilginçtir. Gecekondu ailelerinin oğullarının birden fazla iş değiştirenlerinin oranı %86.2 olarak çok yüksektir. İkinci kuşak gecekondu olarak adlandırılabilir oğulların da marjinal işlerden sosyal ve ekonomik güvencesi olan, sürekli çalışma imkanı veren, ücret düzeyi görece olarak yüksek işlere kaydıkları izlenmiştir. Çalışan oğulların son yaptıkları işleri babalarının işleri ile karşılaştırıldığında, yapılan işler arasında önemli bir benzerliğin varlığına karşın, oğullar arasında orta kademe teknik eleman olarak çalışanların oranının yüksek olması dikkat çekicidir. Ayrıca hiçbir oğulun babası serbest meslek sahibi ve mühendis gibi üst düzey teknik eleman değilken, çalışan oğullara sayıları az da olsa bu meslek dallarında rastlanılmıştır. Bu da kentteki eğitim olanaklarından gecekondu ailesi çocuklarının yararlandığını ortaya koymaktadır.

Gecekondu ailelerinin en önemli tutum ve davranış değişikliğinin kentte kalış süresi ile birlikte çocuklarının eğitime olan yaklaşımlarında ortaya çıktığı belirlenmiştir. Özellikle erkek çocuklarının okullaşma düzeylerini yükseltebilmek veya uzatabilmek için çaba harcadıkları görülmektedir. Bunun nedeni, çocuklarının nitelik isteyen, kentsel bir işe sahip olmalarını istemelerinden kaynaklanmaktadır.

## SONUÇ

Kentleşme, bir ülkede yaşayan nüfusun kentsel alanlarda toplanması veya kentsel yerleşim birimlerinin sayıca artması olarak tanımlanabiliyor- sa da, kentleşmeyi yalnız nüfus hareketi olarak ele almak mümkün değildir. Kentleşme bir toplumun ekonomik ve toplumsal yapısındaki değişmelerin ürünüdür. Hızlı kentleşme aynı zamanda kentlerin toplumsal, ekonomik yapı- ları başta olmak üzere tüm toplum üzerinde de kaçınılmaz etkiler yaratmak- tadır. Gelişmekte olan ülkelerdeki kentleşme olayının gelişmiş ülkelerden farklılığı, yapılan çalışmalarda görülmektedir. Endüstriyel iş yaratma kapasitesi ve örgütlenmesini tam anlamıyla gerçekleştirememiş gelişmekte olan ülke kentleri, göç yoluyla kabul ettiği kırsal nüfusu özümsemekte güçlük çekmektedir. Kısa dönemlerde yoğun göçmen akımına uğrayan belirli kent merkezleri kırsal kesimin bir uzantısı görünümünde olan gecekondu larla bir kuşak gibi sarılmaktadır. Göçmenlerin yaşadığı gecekondu alanlar, köy kültürünün ve kırsal yaşam modelinin göçmenlerce yeniden üretilmesine ya da korunmasına imkan vermektedir.

Kayseri gecekondu bölgesinde yapılan araştırma da gerek Türkiye'de gerekse endüstriyel gelişimini tamamlamamış hızlı kentleşme sürecini yaşa- yan diğer ülkelerde yapılan araştırmalarda vurgulandığı gibi gecekondu yerleşim alanında toplanan nüfusun çok büyük bir kısmı kırsal kesimden, tarım sektöründen gelmektedir. Buldukları kırsal kesimde geçimlerini sağlamakta güçlük çeken nüfusun, kentsel yerleşim birimlerinde iş bulma beklentisi, bu göçün temel nedenini oluşturmaktadır. Genç, ekonomik olarak aktif bir yaş grubunda yer alan gecekondu hane başkanlarının eğitim düzeyleri ise kırsal kesim nüfusunun eğitim özelliklerini yansıtmaktadır.

Göç öncesi genellikle tarım sektöründe çalışan gecekondu hane başkanları örgün eğitim kurumu yoluyla bir meslek edinmemişlerdir. Ayrıca da kentsel yerleşim alanına gelmeden önce iş öncesi herhangi bir mesleki kursa katılmadıkları görülmektedir. İş başında işyerinin, işe uyum sağla- ma kurslarına katılma oranı yüksek görülmesine karşın bu kurslar kısa dönemli oryantasyon eğitimi veren, meslek kazandırmaktan çok uzak çalış- malardır. Sadece işyerinin üretimini arttırmak için çalışanları iş koşullarına hazırlama niteliğindedir.

Gecekondu hane başkanlarının kente gelişle birlikte tuttıkları ilk işler ile son işler arasında farklılıklar görülmektedir. İlk işler

niteliksiz hizmet işçiliği veya kaba güce dayanan inşaat işçiliği kategorisi içinde yer almaktadır. Bu işlerin büyük bir kısmı yerli kentli nüfusun daha nitelikli ve daha fazla gelir sağlayan işlere geçerken geride bırakmış olduğu işlerdir ya da marjinal işler niteliğindedir.

Gecekondu nüfusun geldiği tarım kesiminin ekonomik ve toplumsal etkinliğinden çıkarak, içinde bulunduğu kentsel yaşamla bütünleşmesi için kentin çalışma koşullarına uyumun sağlanması gerekmektedir. Bu nedenle kırdan kente göçün kentsel iş arzının üzerine çıkmaması, özellikle kentlerin planlı gelişiminde itici faktör olarak kullanılabilir sayısının tesbit edilmesi zorunludur. Başka bir deyimle kırdan kente göçün oluşumunda yönlendirici tedbirlerin alınması gerekmektedir. Göç yoluyla kente katılanların kentsel çalışma yaşamı içinde etkin rol alabilmesi için mesleki gereksinimlerini karşılayıcı eğitim başta olmak üzere örgün eğitim kurumlarından yararlanmaları sağlanmalıdır.

## Referans Notları

- 1) Thompson, W.S. ve Lewis, David T., **Population Problems**, New York, McGraw-Hill Company, 1965, s.114.
- 2) Sjoberg, Gideon., **The Pre-Industrial City**, New York, The Free Press of Glencoe, 1960, s.32.
- 3) Thompson, W.S. ve Lewis, David T., a.g.e., 1965, s.114.
- 4) Wirth, Louis., "Urbanism as a Way of Life", **American Journal of Sociology**, Vol.44, 1938, s.1-24.
- 5) Kıray, Mübeccel B., "Toplumsal Değişme ve Kentleşme" **Kentsel Bütünleşme**, Ankara, Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı ve Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını, 1982, s.57-66.
- 6) Daha geniş Bilgi için Bkz: Kıray, M.B., "Values, Social Stratification and Development", **The Journal of Social Issues**, Vol.24, No.2, 1969.
- 7) Karpat, Kemal H., **The Gecekondu: Rural Migration and Urbanization**, Cambridge, Cambridge University Press, 1976, s.30.
- 8) Wirth, Louis., a.g.e., 1938, s.1-24.
- 9) Mann, Peter H., **An Approach to Urban Sociology**, London, Routledge and Kegan Paul, 1970, s.7.
- 10) Yörükan, Turhan., **Gecekondu ve Gecekondu Bölgelerinin Sosyo-Kültürel Özellikleri**, Ankara, İmar İskan Bakanlığı Yayını, 1968, s.7.
- 11) Szacki, Jerzy., **History of Sociological Thought**, London, Aldwych Press, 1979, s.97-98.
- 12) Szacki, Jerzy., a.g.e., 1979, s.303-311.
- 13) Özen, Sevinç., "Gecekondu Ailelerinde Bireyler Arası Etkileşim", **Yayınlamamış Yüksek Lisans Tezi**, E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1984, s.5.
- 14) Yörükan, Ayda., **Şehir Sosyolojisinin Teorik Temelleri-Temel Kavramlar, Teoriler ve Problemler**, Ankara, İmar İskan Bak. Yay. 1968, s.12-13.
- 15) United Nations., **Patterns of Urban and Rural Population Growth**, New York, ST/ESA/Serileri A.68, 1980, Tablo.4 ve 48.
- 16) The World Bank., **World Development Report 1979**, Washington D.C., Ağustos 1979, s.56 ve 112.
- 17) Daha Geniş Bilgi için Bkz: United Nations., **Reports of The Expert Group on Problems of Internal Migration on Urbanization and Selected Papers**, N.N.No.SA/Dem/EGIM/L.22, 1967.

- 18)Todaro, Michael p., **Economic Development in the Third World**, New York, Longman, 1981, s.228. Daha Geniş Bilgi için Bkz:
- 19)Lewis, W.Arthur., **The Theory of Economic Growth**, London, George Allen and Unwin Ltd., 1955, Fei, J.C.H. ve Ranis, G., "A Theory of Economic Development", *American Economic Review*, 1963.
- 20)Moore, Robert., "Migrant Workers, Social Stratification and the Economies of Western European Societies", **Presented Paper for the British Sociological Association**, London, 1975, s.5-7.
- 21)Todaro, Michael P., a.g.e., 1981, s.239-241.
- 22)Karpat, Kemal H., a.g.e., 1976, s.78.
- 23)The World Bank., a.g.e., 1979, s.80.
- 24)Tekeli, İlhan., **Türkiye'de Kentleşme Yazıları**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1982, s.204-205 ve Keleş, Ruşen., **Kentbilim İlkeleri**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1976, s.118-119.
- 25)Keleş, Ruşen., a.g.e., 1976, s.119.
- 26)Karpat, Kemal H., a.g.e., 1976, s.78.
- 27)Anderson, Nels., **The Urban Community: A World Perspective**, New York, Holt Rinehart and Winston Inc., 1959, s.3.
- 28)Janowitz, Morris., **The Community Press in an Urban Setting**, New York, Free Press of Glencoe, 1952, s.19.
- 29)Türkdoğan, Orhan., **Yoksulluk Kültürü: Gecekonduların Toplumsal Yapısı**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Basımevi, 1974, s.4.
- 30)Heper, Metin, **Gecekondu Policy in Turkey**, İstanbul, Boğaziçi Univ. Publ.No.146, 1978, s.56.
- 31)Tekeli, İlhan ve diğerleri., **Gecekondu, Dolmuşlu, İşportalı Şehir**, İstanbul, 1976, s.231 ve Börtüçene, İcen., "Kalkınma Planı ve Konut Sorununun Çözümünde Umulan Gelişmeler Üzerinde Düşünceler", Konut Kurultayı, 16-24 Aralık 1974, **Bildiriler**, Ankara, 1975, s.51.
- 32)Kandiyoti, Deniz., "Aile Yapısında Değişme ve Süreklilik: Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım", Türköz Erder(ed.), **Türkiye'de Ailenin Değişimi; Toplumbilimsel İncelemeler**, Ankara, May Matbaacılık, 1984, s.26.
- 33)Rex, John., **Race Relations in Sociological Theory**, London, Weioenfield and Nicolson, 1970, s.102.
- 34)Geray, Cevat., **Şehirleşme ve Nedenleri**, Ankara, Türk Belediyecilik Derneği Yayınları, 1968, s.40.

- 35) Elizaga, Juan Carlos., "Internal Migration in Latin America", **The Milbank Memorial Fund Quarterly**, 43, No.4, October 1965, s.149.
- 36) Karpat, Kemal H., a.g.e., 1976, s.100.